

Amatorskie słowniczki brneńskiego hantecu – ich rola i zastosowanie¹

Keywords: Brno hantec, urban dialect, lexicography
Słowa kluczowe: brneński hantec, dialekt miejski, leksykografia

Abstract

The article addresses the issue of the role and use of amateur lexicographic and didactic editions of Brno hantec – a sociolect formed before World War I in Brno. The author reviews the literature on the subject and makes a qualitative analysis of two dictionaries of hantec in terms of their construction. The article pays special attention to the objectivity of the lexical material and the authors themselves. In addition to linguistic conclusions, the author points out that the dictionaries in question play an important regional role and can be regarded as a carrier of materialized territorial, cultural and identity values of Brno and its inhabitants.

Artykuł porusza zagadnienie roli i zastosowania amatorskich wydań leksykograficznych i dydaktycznych brneńskiego hantecu – socjolektu powstałego przed I wojną światową w Brnie. Autor dokonuje oglądu literatury przedmiotu oraz analizy jakościowej dwóch słowników hantecu pod kątem ich budowy. W artykule została zwrócona szczególna uwaga na obiektywizm materiału leksykalnego i samych autorów. Poza konkluzjami lingwistycznymi autor wskazuje, że omawiane słowniki pełnią ważną rolę regionalną i mogą być traktowane jako nośnik zmaterializowanych wartości terytorialnych, kulturowych i tożsamościowych Brna i jego mieszkańców.

¹ Niniejszy artykuł poświęcam śp. Profesor Marii Krčmovej, która całe swoje życie naukowe poświęciła badaniom dialektu miejskiego Brna, w tym również hantecu, a także służyła mi wielokrotnie cennymi radami i pomocą w zdobywaniu wiedzy na temat zróżnicowanej sytuacji językowej w Brnie. W artykule będę przytaczał fragmenty korespondencji z Panią Profesor, które odnoszą się do omawianej problematyki. Niekiedy mają one bardzo emocjonalny i humorystyczny charakter. Taką też zapamiętuję śp. Marię Krčmovą.

Hantec to socjolekt niskiej grupy społecznej zamieszkującej w XX w. przede wszystkim przedmieścia Brna – plotny (Krčmová 1995, s. 50), który dziś urósł do rangi wyróżnika tego miasta na tle zróżnicowanej mapy językowej Republiki Czeskiej. Rozbudowanego opisu plotny dostarcza w dużym stopniu praca nielingwisty Otakara Nováčka, który w 1929 roku w publikacji *Brněnská plotna* przedstawił historię tej grupy, napisaną ogólną czeszczyzną, lecz przeplecioną wyrazami hanteckimi, a także zawarł w niej fragmenty zapisów tego socjolektu wraz ze słowniczkiem niektórych jednostek. Słowniczek ten liczy około tysiąca wyrazów. Jedynym swojego rodzaju kwalifikatorem jest gwiazdka, oznaczająca występowanie leksemu w języku potocznym. Maria Krčmová, która analizowała pracę Nováčka, twierdzi, że większość wyrazów tam zawartych jest wątpliwa pod względem prawdziwości (tu podkreśla względy źródeł materiału – informatorzy²), a także była używana w różnych grupach socjalnych:

To, co Nováček popsal ve své knížce, byl spíš materiál vzpomínek jeho informátorů a nemůžeme se ubránit dojmu, že se v něm mísí výrazy různých sociálních skupin včetně kriminální a že část výrazů mohou být i neologismy, které měly k daném prostředí jen jepičí život (Krčmová 1995, s. 50).

Swoją strukturą i podłożem socjalnym, a także niewątpliwą przynależnością terytorialną (obręb jednego miasta), hantec jest bliski, wyróżnianym zarówno w obrębie języka czeskiego i polskiego, dialektom miejskim. Odmiana ta jest podobna w aspekcie leksykalnym (tu zjawisko zapożyczeń, zwłaszcza germanizmów³), fonetycznym (fonetyka bliska dialektom środkowomorawskim) i morfologicznym

² Krčmová pisała: „JEHO ZDROJE MATERIÁLU – LIDÉ” (archiwum własne). Należy jednak wskazać, że autor w przypadku wielu jednostek wskazuje na pochodzenie poszczególnych jednostek – niemieckie, praskie.

³ W tym zakresie warto odnotować, że język niemiecki był największym źródłem zapożyczeń również w dialekcie miejskim Brna. Wynika to z uwarunkowań społeczno-historyczno-etnicznych Brna, które miały miejsce od samego początku kształtowania się miasta – od XIII wieku i idącego za tym bilingwizmu czesko-niemieckiego (zob. Krčmová 2000).

– co powodowane było niewątpliwym wzajemnym przenikaniem się obu żywiołów językowych – dialektu miejskiego Brna i właśnie hantecu. Ze względu na opisane pośrednie miejsce hantecu w dyferencjach języka czeskiego, w dalszych częściach artykułu będę posiłkował się opracowaniami dotyczącymi również dialektów miejskich i terytorialnych, ponieważ wykazują dużą zbieżność w zakresie cech konstytuujących.

Zagadnienie lingwistycznej eksploracji hantecu podejmowane było, co naturalne, przez językoznawców czeskich. Wymienić tu należy prace wspomnianych Nováčka i Krčmovej. Swoją wkład w tę problematykę włożył również Slavomír Utěšený (1989), który, m.in. weryfikował rejestracje leksyki hanteckiej w różnych opracowaniach leksykograficznych i dialektologicznych, a także ukazał rozwój hantecu w latach późniejszych (zwłaszcza w aspekcie zapożyczeń i słowotwórstwa)⁴. Zainteresowanie hantecem zaobserwować można również wśród polskich lingwistów. Swoje prace poświęcił mu m.in. Błażej Osowski (2013, 2014) i Przemysław Fałowski (2007).

Cel

Zamierzeniem niniejszego artykułu jest analiza jakościowa i krytyczne omówienie dwóch słowniczków czesko-hanteckich, powstałych w odstępie czasowym dziesięciu lat – 2013 i 2023, którym do tej pory nie poświęcano uwagi językoznawczej. Postaram się przeanalizować te dwa opracowania z punktu widzenia teorii leksykografii (mikro- i makrostruktura słowników), a przede wszystkim w perspektywie obiektywizmu materiału empirycznego i podejścia autorów do jego obiektywnego opracowania. Materiał badawczy stanowią słow-

⁴ Profesor M. Krčmová poniekąd krytykowała artykuł Utěšeného z powodu niedokładności i niepełności materiału. Komentując część mojej rozprawy doktorskiej w 2018 r., napisała: „TU MÁME PROBLÉMEK – UTĚŠENÝ MĚL V JEDNÉ HROMADĚ JAZYK »SLUŠNÝCH« BRŇANŮ NIŽŠÍCH VRSTEV A PLOTNY, TEN JEHO ČLÁNEK JE TAKOVÝ »Z RYCHLÍKU«; OSTATNĚ I KRČMOVÁ VÍ DNES VÍC NEŽ V 1995” (archiwum własne).

niki: *Velký slovník hantecu* z 2013 roku (Dvorník, Kopřiva 2013) oraz opracowanie, które ukazało się w 2023 roku, *Extra betátná vekslebičla: Podrobný slovník hantecu* (Marek 2023). W swoich rozważaniach postaram się również wskazać, jaką rolę pełnią one wspólnie w kontekście kultury, tożsamości i regionalizmu.

Zagadnienie słowników amatorskich

Ciężko jest określić datę opracowania pierwszych amatorskich słowniczków dialektalnych czy socjolektalnych, gdyż większość z nich nigdy nie ukazała się drukiem, tym samym nie trafiła do obiegu szerszej publiczności. Jak wskazuje Hana Goláňová:

[...] už před více než stoletím se pokoušeli laici i jazykovědci zaznamenávat regionální jazykové zvláštnosti (Goláňová 2019, s. 205).

Podobny okres wymienia się w polskiej dialektologii. Halina Karaś pisała:

[...] etap pierwszy [...] przednaukowy, obejmuje [...] 2. połowę XIX w., kiedy to pojawiły się większe zbiorki słownictwa ludowego (Karaś 2010, s. 74).

Tworzenie amatorskich słowniczków gwar terytorialnych i miejskich, a także socjolektów o podłożu terytorialnym w ostatnich latach jest zjawiskiem dość powszechnym. Jak wskazywała już w 2010 r. Karaś:

Czasy współczesne charakteryzuje też specyficzne zjawisko – prawdziwy «wysyp» słowników regionalnych i lokalnych (Karaś 2010, s. 78).

Występują one najczęściej w dwóch przestrzeniach – fizycznie w postaci drukowanej oraz internetowej – portale społecznościowe poświęcone gwarom/socjolektom, a także strony internetowe. Przykładami opracowań drukowanych, oprócz słowników będących głównym materiałem w niniejszej analizie, są chociażby drukowane: *Ostravský slovník* (Záruba 2007), którego sam tytuł wskazuje pewne cechy fonetyczne dialektu miejskiego Ostrawy (tu brak iloczasu); czy tegoroczna pozycja *Kratke Zobaky* (Štenclová 2024). Takie małe

słowniczki powstają również w Polsce, czego przykładem może być poznański *Kieszonkowy słownik gwary poznańskiej* (Wierzba 2011). Z kolei, druga forma – przestrzeń internetowa – zyskuje w ostatnim czasie na popularności, co poniekąd zrozumiałe, gdyż daje ona leksykografom amatorom duże możliwości, które nie są warunkowane choćby względami finansowymi. Nie sposób tu wymienić wszystkich pozycji internetowych. Kwerenda słowniczków internetowych odmian miejskich polszczyzny i czeszczyzny⁵ (także tych dostępnych w postaci dodatków pod różnego rodzaju artykułami prasowymi) dała następujące wyniki: hantec – 9; dialekt miejski Ostrawy – 5⁶; dialekt miejski Poznania – 6; gwara warszawska – 5; dialekt miejski Bydgoszczy – 7. Różnią się one objętościowo, w wielu materiał jest powielany. Cechą charakterystyczną jest brak typowej słownikom naukowym makro- i mikrostruktury (ta jest zredukowana do niezbędnego minimum).

Zagadnienie tworzenia amatorskich słowniczków gwarowych i ich rola, są często podkreślane wśród lingwistów. Nadają oni tym opracowaniom duże znaczenie, gdyż po pierwsze dokumentują one materiał językowy, który następnie może zostać wykorzystany w badaniach językoznawczych; z drugiej strony są wartościowe w kontekście tożsamości, kultury regionalnej i szeroko rozumianego regionalizmu, ponieważ stanowią one ich materialny nośnik. Halina Karaś określała rolę amatorskich słowniczków w następujący sposób:

Każdy nowy słownik gwarowy, czy to naukowy, czy popularny, profesjonalny czy amatorski, nawet wykazujący wiele niedociągnięć warsztatowych, jest cenny, bo zawsze przynosi jakieś uzupełnienia o nowe wyrazy gwarowe, o nowe znaczenia, koryguje zasięg terytorialny wyrazu czy jego chronologię (Karaś 2023, s. 180).

Warto zwrócić również uwagę na rozważania Józefa Kasia, który w swoim opracowaniu przedstawił, jak sam podkreśla, praktyczny po-

⁵ Kwerenda została przeprowadzona w oparciu o wyszukiwarkę Google w dniu 11.09.2024 r. Nie obejmowała ona fanpage'ów w mediach społecznościowych.

⁶ Tu warto odnotować również istnienie aplikacji mobilnej na smartfony – Česko-Ostravský slovník.

radnik tworzenia słowniczków dla niejęzykoznawców. Zwraca on przede wszystkim uwagę na aspekt kulturowy i tożsamościowy opracowań amatorskich:

Rodzące się na tle regionalizmu przekonanie o wartości owego „naszego” jest wartością nie do przecenienia. Integracja w obrębie „małej ojczyzny” rodzi pozytywne emocje, a z nich wywodzą się lokalne inicjatywy, które te emocje jeszcze wzmacniają. Jednym z przejawów „materializowania się” owych emocji jest tworzenie większych lub mniejszych słowników regionalnych (Kąś 2001, s. 117).

Opierając się na przytoczonych spostrzeżeniach polskich dialektologów, ciekawym wydaje również odpowiedź na pytanie, czy słowniki hantecu, które zostaną przeanalizowane w niniejszym artykule są właśnie takiego charakteru? Czy uzupełniają one wcześniejsze próby opracowań leksykograficznych? Czy stanowią przykład materializowania się wartości terytorialnych, kulturowych i tożsamościowych Brna i jego mieszkańców?

Analiza leksykograficzna słowników

Zanim przejdę do zapowiedzianej analizy dwóch słowniczków hantecu, chciałbym odnotować, że leksyska tego socjolektu jest również rejestrowana w słownikach naukowych. W publikacji *Slovník nespisovné češtiny* (Hugo 2009) zostało odnotowanych około 1400 jednostek (Juszczak 2021, s. 69) opatrzonych klasyfikatorem *brněn*. Należy zwrócić jednak uwagę, że leksemy te nie mają ściśle wyznaczonych granic w zakresie proveniencji. Autorzy słownika jako wyrazy brneńskie klasyfikują jednostki pochodzące z trzech źródeł:

- 1) z narzeczy hanackich;
- 2) te, które zachowały się z języka niemieckiego;
- 3) jednostki przejęte z argotu wiedeńskiego, które dominowały w socjolekcie dawnej plotny, czyli właśnie w hantecu (Hugo 2009, s. 32–33).

Ogląd korpusu haseł opatrzonych tym kwalifikatorem pozwala stwierdzić, że zostały one w dużej mierze zaczerpnięte z opracowania

Nováčka, co potvrdzujú zadržané przy nich žródla, np. „*albert – brněn. slunce, srov. oskar, Nováček 1929*” (Hugo 2009, s. 46). Liczba zběžnych z opracowaniem Nováčka hasel wynosi ok. 450, co stanowi ok. 1/3 całego materiału brněnského odnotowanego w słowniku.

Velký slovník hantecu

Pierwszy z zapowiedzianych słowniczków hantecu został wydany w 2013 r. Jest to, co ciekawe, już jego 4. wydanie, z czego można wnioskować duże zainteresowanie czytelników tą pozycją. Nie jest to słownik w ścisłym słowa znaczeniu, jak sugeruje tytuł (który dodaje jeszcze określenie „wielki”), gdyż nie został opatrzony podstawowymi elementami opracowań leksykograficznych. Słownik liczy około 2 tysięcy hasel, które zostały ułożone w porządku alfabetycznym. Nie znajdziemy tu typowych elementów makrostruktury słownika, chociażby rozbudowanego wstępu. Został on ograniczony do następującego sformułowania: „Slovník slouží jako příručka k přeložení a porozumění následujících již vydaných titulů a písňových CD”. Dalej: brak informacji, w jaki sposób posługiwać się słownikiem, spisu skrótów i co najważniejsze, źródeł materiału językowego itd. Kolejnymi aspektami przemawiającymi za uznanie publikacji za słownik w nieścisłym tego słowa znaczeniu jest zredukowanie do minimum części mikrostrukturalnej. Artykuł hasłowy ma postać wytłuszczonego wyrazu hasłowego, po czym następuje odpowiednik (lub kilka odpowiedników) w języku czeskim. Nie znajdziemy tu definicji danego słowa, kontekstów użycia czy informacji gramatycznej.

Poniżej przedstawiam przykładowe artykuły hasłowe:

ká kabela, na kabelu, kabelář kábr, kafábl, kafábr kabuš, kabiš Kací	K koruna skupinový sex, účastník skup. sexu chláp (rozumný, zkušený) kabát Franta Kocourek
--	---

Jak dodatkowo można zauważyć w powyższym wycinku, nietypowa jest również budowa artykułu hasłowego – występuje tu więcej niż jeden wyraz hasłowy, co jest odmienne w stosunku do słowników profesjonalnych. Wprowadza to nieścisłość polegającą na tym, że nie mamy pewności, któremu definiendum odpowiada definiens, jak na przykładzie *kabela, na kabelu, kabelář*. Zjawisko to dotyczy również jednostek mających zupełnie odrębne rdzenie, np. *Kajzec, Vilzoňák* ‘Wilsonův les’; *nortek, norek, notář* ‘(notorický) alkoholik’.

Wyjaśnienie takiego stanu rzeczy wydaje się prozaiczne – autorami słownika nie są specjaliści w dziedzinie leksykografii, a laicy, co ważniejsze, nie można mówić tu o jakimkolwiek obiektywizmie zarówno autorów jak i materiału empirycznego. Potwierdzają to poczynione przez twórców na wstępie uwagi:

Autoři připouštějí, že výklad významu některých slov může být i jiný; Autoři připouštějí, že některá slova se používají i jinde v Čechách a na Moravě (Dvorník, Kopriva 2013, s. 4).

Materiał językowy odnotowany w słowniczku jest dwójakiego charakteru. Zarejestrowana tu została leksyka pospolita (pojedyncze jednostki i związki wyrazowe) oraz własna. Jednostki apelatywne wypełniają pola semantyczne⁷ odnoszące się do codziennego życia, nazw przedmiotów i czynności. Wśród nich wyróżnić można dodatkowo jednostki i związki wyrazowe pochodzenia niemieckiego, np. *bergl* ‘kopec’, *rathaus* ‘radnice’, *fišla* ‘ryba’, *augle* ‘oči’, *vágen* ‘automobil’, *to je egal* ‘to je jedno’. Nie jest jednak ukazana ich proveniencja w postaci kwalifikatora. Występują też wykrzyknienia i wulgaryzmy, np. *pískni mně lajnu!* ‘dej mi (jednu) cigaretu!’, *dlabaneč na věc!* ‘kašlu na to!’, *šlíc* ‘ženské genitálie’, *pind’or* ‘mužský pohlavní úd’. W zakresie leksyki prioprialnej rejestrowane są nieoficjalne toponimy i urbanonimy, np. *Sokolák* ‘Sokolské koupaliště’; *Prágl* ‘Praha’, *Bronx* ‘nepopulární oblast Brna’; egzoetnonimy, np.

⁷ Zaprezentowany w obrębie pól materiał empiryczny ma charakter wybiórczy, gdyż celem artykułu nie jest analiza pól, a jedynie zarysowanie zakresów tematycznych leksyki zawartej w słowniczkach.

Jugec ‘Jugoslávec’, *Azbuci* ‘Rusové’, a także pseudonimy osób związanych z hantecem, np. *Kaci* ‘Franta Kocourek’.

Na potwierdzenie wcześniejszych wniosków, warto w tym miejscu przytoczyć komentarze i oceny zawarte w internecie, które odnoszą się m.in. do jakości i prawdziwości materiału w nim zawartego. Opinie te stanowią w mojej ocenie, wykluczając sferą naukową, wiarygodne źródło, mówiące o autentyczności poszczególnych jednostek, gdyż mają charakter oddolny – są to oceny zwykłych użytkowników, znających hantec:

Ajaj, vskutku nepovedené dílko. Z větší poloviny se tak v Brně nejenže nemluví, ale nikdy ani nemluvílo. Hodně slov je tam vymyšleno, klidně by tam být i můj výraz pro drobné mince „Štrógalíci”. Pavla Kopřivy si velice vážím, snaha byla, ale toto ne..... (*Velký slovník Hantecu – kniha* 2024).

Extra betátná veksľichla: Podrobný slovník hantecu

Kolejnym słownikiem hantecu jest publikacja, która została wydana w 2023 roku. W porównaniu z wcześniej omawianą pozycją rejestruje ona więcej jednostek – ponad 2,5 tysiąca. Hasła zostały ułożone również w porządku alfabetycznym. Co odmienne, książka swoją strukturą i zawartością przypomina słownik w ścisłym tego słowa znaczeniu. Część główna została poprzedzona wstępem, który rzuca światło na m.in. na pochodzenie słów. Autor przydzielił je do czterech grup:

1. wyrazy powszechnie brneńskie, używane do dziś (B)⁸;
2. wyrazy starej plotny, dziś rzadko używane (P);
3. wyrazy starej plotny, używane do dziś (P, H);
4. wyrazy nowe, powstałe od 2. połowy XX w. (H).

Autor ma również świadomość, że wyznaczanie granic czasowych jest w wielu przypadkach intuicyjne, choćby ze względu na płynność tej zróżnicowanej leksyki pomiędzy poszczególnymi grupami mieszkańców miasta i okresami, w których była używana:

⁸ W nawiasach podaję kwalifikator słownictwa używany w słowniczku ze względu na fakt, iż w dalszej części artykułu będę go przywoływać.

Musíme si ovšem uvědomit, že mezi jednotlivými slovy často to nelze vést jednoznačnou hranici. Výrazy se prolínaly všemi vrstvami obyvatel, takže přidělení zkratk ke konkrétním slovům je v některých případech vedeno spíše citem a názory se mohou lišit (Marek 2023, s. 6).

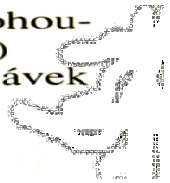
Stwierdzenie to można potraktować jako próbę stworzenia wrażenia, że słownik stara się być opracowaniem obiektywnym. Z drugiej jednak strony przeczy temu brak wskazania źródeł pomimo tego, że autor mówi o wykorzystaniu „všech možných dostupných pramenů”. Niewątpliwie spis tych pozycji nadałby większą rangę temu opracowaniu i podniósłby jego status naukowy.

We *Wstępie* zostały również zaprezentowane podstawowe wiadomości gramatyczne: elementy odmian, opis kwalifikatorów używanych w słowniku, których liczba ogranicza się do trzech typów: chronologicznych (tu wspomniane wcześniej wyznaczające ramy czasowe słownictwa – B; P; P,H; H); stylistyczno-pragmatycznych (*bich*. ‘książkowy’) oraz gramatycznych (np. *bc*. ‘rodzaj męski’; *kš*. ‘rodzaj nijaki’). W tym miejscu chciałbym zwrócić uwagę na dużą kreatywność autora w zakresie neologizacji terminologii gramatycznej w hantecu. Tworzy on doraźnie kilka terminów gramatycznych „hantecu”, wykorzystując złożenia słowotwórcze: *bc. borecgrupáč* ‘rod mužský’, *lbc. lajfborecgrupáč* ‘rod mužský životný’, *bč. babáč-grupáč* ‘rod ženský’. Każda z powstałych nazw kategorii gramatycznej rodzaju zawiera rdzeń *grupáč*, którego słownikowe znaczenie zostało określone jako ‘skupinový sex’. Kolejne rdzenie posiadają następujące znaczenia – *borec* ‘kluk (známost) muž’, *lajf* ‘život’; *babáč* ‘děvče, dívka, žena’. Można zatem stwierdzić, że zabieg i dobór rdzeni tworzących te neologizmy gramatyczne jest dość kontrowersyjny, mało profesjonalny i niepoważny. Zakładam, że celem autora było nie tyle stworzenie odrębnej terminologii, co spowodowanie atmosfery dowcipu i żartu u bardziej dociekliwych czytelników⁹.

⁹ Więcej neologizmów w zakresie metajęzyka gramatyki można odnaleźć w „podręczniku” hantecu, którego jednym z autorów jest również Aleš Marek (zob. Marek, Čech, Zajíček 2022).

W słowniczku artykuł hasłowy ma formę bardziej rozbudowaną, w porównaniu do pierwszego omówionego opracowania, co przedstawia poniższy wycinek:

Kykyrýdorf, -u (H) Kohoutovice (čtvrť v Brně)
kylna, -y, -y bč. (P) splávek (rybářský)
kysaná (H) spánek
kysat (H) spát

Oprócz prostego zestawienia – wyrazu hantecowego i odpowiednika w języku czeskim, obecne są tu wspomniane już kwalifikatory, a także – w przypadku rzeczowników – końcówka dopełniacza l.p. i mianownika l.mn. Informuje o tym również autor we *Wstępie*, dodając, że taki zapis dotyczy wszystkich rzeczowników. Z przykładu *kysaná (H) spánek* wynika jednak, że reguła ta nie jest konsekwentnie przestrzegana. Dodatkowo nie występuje tu sytuacja, w której po stronie definiendum zapisanych jest więcej, niż jeden wyraz hasłowy, co miało miejsce w poprzednio omówionej publikacji.

Materiał językowy odnotowany w słowniczku jest, podobnie jak w przypadku pierwszego, dwójakiego charakteru. Są tu zarejestrowane leksemy pospolite i własne (te znajdują się w głównej części słownika, a także zostały wydzielone na końcu w swoistym dodatku – *Brněnské místopisné názvy v hantecu*), także związki wyrazowe (te również zarejestrowane są w części głównej i dodatku – *Ustálená slovní spojení a fráze*). Słowniczek odnotowuje również dużą grupę leksyki proveniencji niemieckiej, która też nie została opatrzona dodatkowym kwalifikatorem. Tożsamego charakteru jest również zakres pól semantycznych, które odnoszą się do życia codziennego, zwykłych przedmiotów i czynności.

Próba zestawienia

Przyjmując typologię słowników zaproponowaną przez Piotra Żmigrodzkiego, oba słowniczki można zaklasyfikować do grupy

słowników jednojęzykowych, z przeznaczeniem popularnym. Są swoistym połączeniem typu słownika specjalistycznego (specjalnego) z onomastycznym, gdyż dotyczą, po pierwsze wybranych aspektów funkcjonowania wyrazów językowych, po drugie, zawierają, poza leksyką pospolitą, onimy¹⁰. Są opracowaniami w przeważającej mierze dyferencyjnymi, choć zawierającymi słownictwo ogólnoczeskie, np.: *čus* ‘ahoj, nazdar, nashledanou’, *lift* ‘výťah’, *mixovat* ‘míchat’, *špek* ‘slanina, špek, tuk, úzený bůček’, *šturm* ‘útok’¹¹.

Oba nie są przykładem słowników w ścisłym sensie, choć drugi swoją strukturą i sposobem opisu materiału empirycznego bardziej takowy przypomina. Artykuły hasłowe mają charakter bardzo ograniczony i minimalny. Ich budowa odbiega od zasad stosowanych w słownikach profesjonalnych i zawierają one błędy formalne, np. występowanie kilku wyrazów hasłowych na jednej płaszczyźnie, np. *kabela, na kabelu, kabelář*; występowanie w definiensie wyrazów definiowanych, co – jak podkreśla Żmigrodzki – wprowadza „błędne koło” (Żmigrodzki 2009, s. 87), np. *špek* ‘slanina, **špek**, tuk, úzený bůček’. Zadowolającym, w mojej ocenie, byłoby przytoczenie chociaż cytatu, co wpłynęłoby na większy obiektywizm prezentowanego materiału¹² i jakąkolwiek dokumentację. Braki egzemplifikacji są wyróżniane wśród najczęstszych usterek w tego typu słownikach. Jak pisała Zdeňka Sochová:

[...] nemenší důležitost než vlastní výklady má pro nářeční slovník exemplifikace (Sochová 1995, s. 262).

¹⁰ W grupie tej wyróżnia on m.in.: słowniki gwarowe, słowniki odmian językowych czy słowniki onomastyczne (zob. Żmigrodzki 2009, s. 23–27).

¹¹ Tożsame znaczenie leksykalne zostało potwierdzone w słownikach ogólnych języka czeskiego dostępnych na portalu Internetová jazyková příručka České Akademie Nauk (*Internetová jazyková příručka* 2024)

¹² Podobne stanowisko prezentują również polscy dialektolodzy traktujący o amatorskich słownikach gwarowych. Kąś wskazuje, że minimalny, zadowolający artykuł hasłowy powinien składać się m.in. z: hasła, definicji i cytatu (Kąś 2001, s. 123).

W obu słownikach nie wskazano źródeł, co dodatkowo, jak pokazałem, jest krytykowane nie tylko w przestrzeni internetowej przez użytkowników tych opracowań, ale i językoznawców i wyraźnie wpływa na rzetelność analizy leksykograficznej. Już w 1924 r. Bohuslav Havránek w wytycznych prac dialektologicznych pisał:

[...] hlavní váha se kladé na kvalitu materiálu, jeho přesnou lokalizaci, [...] doklady a ukázky skutečně živé řeči (B. Havránek; cyt. za: Sochová 1995, s. 250).

Przedstawione argumenty stawiają lingwistę przed odniesieniem się do jednej z ważniejszych w leksykografii kategorii – obiektywizmu. Zagadnienie to jest traktowane przez specjalistów w tej dziedzinie w różny sposób. Žmigrodzki pisze, że powinien on być „najważniejszym drogowskazem współczesnego leksykografa, za którym powinien on podążać bez względu na pojawiające się – również współcześnie – trudności i rozmaite przeszkody” (Žmigrodzki 2008, s. 78), natomiast Mirosław Bańko uważa obiektywizm za „cechę skalarną, czyli stopniowalną, a przy tym względną” i dodaje, że nie jest on w pełni osiągalny (Bańko 2021, s. 24, 26). W przypadku omawianych słowników kategoria ta jest nadto względna z co najmniej kilku powodów. Wybór haseł i ich definiowanie polegał na przeniesieniu wcześniej rejestrowanych jednostek z innych dostępnych opracowań i uzupełnieniu ich o leksemy nowe, nierejestrowane wcześniej, wątpliwe pod względem prawdziwości i proveniencji. Jest to zjawisko często występujące w amatorskich opracowaniach gwarowych i socjolektalnych. Karaś wskazywała: „kreatywność użytkowników gwar w zakresie leksyki jest ogromna” (Karaś 2023, s. 180), co potwierdza się w tym przypadku. Autorzy słowników nie kierowali się rzetelnością i próbą obiektywizacji, a polegali wyłącznie na własnej intuicji¹³. Subiektywnego charakteru nie są wyłącznie omówione słowniczki, ale i prace wcześniejsze (por. s. 1).

¹³ Jest to zjawisko powszechne. Pisał o tym m.in. Tadeusz Piotrowski: „Można chyba powiedzieć, że decyzje leksykografów odnośnie do włączania jednostek do słowników nie są oparte o mniej lub bardziej obiektywne kryteria, jak np. występowanie danego wyrazu w tekstach, ale są one wynikiem raczej przeświadczenia le-

Konkluzja

Przedstawiona analiza dwóch słowników hantecu pozwala sformułować kilka ogólnych wniosków. Najważniejszym w oglądzie leksykograficznym jest fakt, że są one przykładem opracowań bardzo subiektywnych, o wyraźnym nienaukowym i nieprofesjonalnym charakterze. Można by pokusić się o zaklasyfikowanie ich jako przykładów antysłowników, które Bańko określa jako „intencjonalnie i ostentacyjnie nieobiektywne” (Bańko 2021, s. 10). Należy mieć jednak na uwadze, że starają się one pełnić funkcję nadrzędną słownika w ścisłym sensie – informacyjną, co wynika m.in. z funkcji wskazywanych przez autorów i wyklucza fakt takiej klasyfikacji.

Odnotowany materiał językowy, który został w większości powielony z innych źródeł historycznych, ma wyraźnie regionalny charakter. Nie wynika to wyłącznie z rejestracji leksyki pospolitej hantecu, a jego wartością dodaną jest zwłaszcza część onimiczna (przede wszystkim nieoficjalne urbanonimy) o wyraźnym regionalnym charakterze. To właśnie nieoficjalne urbanonimy obok dialektu miejskiego Brna i hantecu stanowią środek kreujący językowo-kulturowy obraz miasta i jego mieszkańców (Juszczak 2021, s. 144–145). Warto dodać, że drugi ze słowników zawiera leksykę nowszą (od 2. połowy XX w.), co stanowi poniekąd uzupełnienie wcześniejszych opracowań, choć dyskusyjna wydaje się ich autentyczność.

Asumptem do ich powstania były w mojej ocenie dwie kwestie. Pierwszą z nich jest poczucie misji autorów, którzy niewątpliwie są pasjonatami hantecu. Potwierdzeniem tego są również ich inne publikacje – różnego rodzaju opowiadania i felietony zapisane tym socjolektem. Drugą stanowią kwestie marketingowe i finansowe. Te drugie się sprawdzają, o czym świadczą kolejne wydania książek. Należy jednak podkreślić ich wartość dodaną, gdyż dzięki nim dochodzi do

ksykografów co do ważności danych jednostek leksykalnych. Innymi słowy, leksykografowie dobierają hasła na podstawie prawdopodobieństwa subiektywnego wyrazów, na podstawie swojej intuicji, nie zaś prawdopodobieństwa obiektywnego” (Piotrowski 2001, s. 119).

swoistego ożywienia językowej materii hantecu, przez co staje się on dostępny szerszemu gronu użytkowników. Nie można tego oczekiwać po opracowaniu Nováčka (ze względu na dostępność i małe rozpowszechnienie), czy *Slovníku nespisovné češtiny*, który jednak odnosi się do całej materii czeszczyzny nieletterackiej.

Niewątpliwie omówione słowniczki i inne, choć tylko wspomniane opracowania hantecu (opowiadania itp.), mają swoje przełożenie na kreowanie odrębności Brna i rozpowszechnianie kojarzonego z nim właśnie hantecu, a także na autopromocję regionu, podkreślając regionalizm i tożsamość. Odnosząc się do pytań postawionych na początku artykułu można potwierdzić fakt, że omówione słowniczki stanowią element, w którym materializuje się istota „brneńskości”.

Bibliografia

- Bańko M., 2021, *Z historii antyleksykografii*, 2 wyd., Warszawa.
- Dvorník P., Kopřiva P., 2013, *Velký slovník hantecu*, Brno.
- Fałowski P., 2007, *Współczesny »brněnski hantec« w opowiadaniach Leoša Tomaná*, „Bohemistyka”, nr 1, s. 57–69.
- Goláňová H., 2019, *Nářeční lexikografie aneb Složitá cesta od oblastních slovníků po celonárodní nářeční slovník*, [w:] *Jak se piší slovníky aneb Lexikografie pro každého*, red. M. Lišková, M. Šemelík, Praha, s. 203–221.
- Hugo J. (red.), 2009, *Slovník nespisovné češtiny*, 3 wyd., Praha.
- Juszczak B., 2021, *Językowo-kulturowy obraz przestrzeni miejskiej. Polsko-czesko-rosyjskie diachroniczne studium konfrontatywne*, Wrocław.
- Karaś H., 2010, *Polskie słowniki gwarowe – dzieje, typologia, metody opracowania*, „Poradnik Językowy”, nr 4, s. 74–104.
- Karaś H., 2023, *Rola słowników opracowanych przez autochtonów w dokumentacji leksyki gwarowej*, „LingVaria”, nr XVIII (2 (36)), s. 179–193.
- Kąś J., 2001, *Amatorski słownik gwarowy. Podstawy tworzenia słownika gwarowego*, [w:] *Polszczyzna jest zobowiązaniem, a dla niektórych pasją. Tom prac ofiarowanych prof. dr hab. Barbarze Falińskiej w 90. rocznicę urodzin*, red. J. Porayski-Pomsta, K. Sobolewska, Warszawa, s. 117–129.
- Krčmová M., 1995, *Hantýrka jako jazykový reprezentant města*, [w:] *Sborník přednášek z 5. konference o slangu a argotu v Plzni, Plzeň*, s. 48–52.
- Krčmová M., 2000, *Nad mluvou města Brna* [w:] *Mesto a jeho jazyk*, red. S. Ondrejovič, Bratislava, s. 67–73.
- Marek A., 2023, *Extra betátná veksľichla: Podrobný slovník hantecu*, Tišnov.
- Marek A., Čech P., Zajíček, S., 2022, *Hantec snadno a rychle*, Tišnov.

- Osowski B., 2013, *Germanizmy leksykalne w gwarze miejskiej Poznania i brneńskim hantecu*, „Slavia Occidentalis”, nr 70/1, s. 101–114.
- Osowski B., 2014, *Człowiek w świetle germanizmów w brneńskim hantecu i gwarze miejskiej Poznania*, „Bohemistyka”, nr 3, s. 216–240.
- Piotrowski T., 2001, *Zrozumieć leksykografię*, Warszawa.
- Sochová Z., 1995, *Nářeční lexikografie*, [w:] *Manuál lexikografie*, red. F. Čermák, R. Blatná, Praha, s. 249–264.
- Štenclová A., 2024, *Kratke Zobaky*, Ostrava.
- Utěšený S., 1989, *Od plotny k hantecu: Arealogické poznámky k vývoji podloží brněnské lidové mluvy*, [w:] *Sborník přednášek ze IV. konference slangu a argotu v Plzni, Plzeň*, s. 355–370.
- Wierzbą W., 2011, *Kieszonkowy słownik gwary poznańskiej*, Poznań.
- Záruba D., 2007, *Ostravský slovník*, Ostrava.
- Żmigrodzki P., 2008, *Słowo – słownik – rzeczywistość. Z problemów leksykografii i metaleksykografii*, Kraków.
- Żmigrodzki P., 2009, *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, 3 wyd., Katowice.

Netografia

- Velký slovník Hantecu – kniha*, 2024. Online: <https://www.databazeknih.cz/knihy/velky-slovník-hantecu-182256> [dostęp: 06.09.2024].
- Internetová jazyková příručka*, 2024. Online: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=šturm> [dostęp: 11.09.2024].